

Савінова Н.А.

*Національний університет «Одеська морська академія»,
декан факультету морського права та менеджменту,
доктор юридичних наук, старший науковий співробітник*

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ПОЛІТИКА «КРИЗИ» ТА ПАРАДОКС ТЕОРІЇ ПЕРСПЕКТИВ

Будь-яка політика цивілізованої держави в умовах відкритого суспільства і, відповідно, розгалуженої і непередбачуваної системи контролю за нею з боку громадянського суспільства, може бути ефективною лише за умови, коли кінцевий споживач такої політики – суспільство, її приймає, а в ідеалі – бажає. Третього не дано, адже неприйняття політики в сучасному світі приводить до масового нехтування або спротиву, у тому числі революційного.

Кожний напрям політики має задовольняти відповідні потреби більшості суспільства, орієнтуючись на систему соціальних цінностей, притаманних відповідному суспільству, щодо яких відповідною політикою приймаються рішення.⁷

Кримінально-правова політика, здається, є одним з найбільш яскравих гравців в команді державних правових політик, адже лише вона царює в прийнятті рішень щодо злочинності і караності, і, шляхом кримінально-правової комунікації, покликана убезпечувати суспільство від посягань на соціальні цінності, на котрі спирається відповідне суспільство.

Очікування суспільства від кримінально-правової політики обумовлені необхідністю задоволенням первинної потреби кожної людини – забезпечення власної безпеки, включаючи безпечний розвиток та безпеку близьких в певному середовищі функціонування. Таким чином, поняття «безпека» з кожним новим кроком розвитку людства охоплює все більшу кількість життєво важливих для людини чинників відповідної доби – середовища, де людина існує «тут і зараз».

Таким чином, як політика убезпечення найважливіших соціальних цінностей, кримінально-правова політика мала б базуватися на убезпеченні саме тих з соціальних цінностей, котрі утворюють комфортне для людини і таке, що спонукає до

розвитку, середовище у проміжку часу її життя/розвитку на певному етапі існування людства.

Таке середовище для різних національних, етнічних і, безумовно, соціальних груп, неоднорідне, адже обумовлюється тією системою якісних показників та життєво необхідних компонентів, у якій функціонує відповідна група чи то суспільство в цілому. Різні часи розвитку суспільства вирізняються різними формами існування людини (наприклад, за градацією Е. Тоффлера, це – перші дві хвили розвитку суспільства аграрна та індустріальна⁸, за якими іде третя хвиля – «інформаційне суспільство»). Фактично, в обох перших типах суспільств, людина обмежена територіально та інформаційно в отриманні комунікації з зовнішнім світом, і її уявлення про «порядок», «комфорт», «безпеку» обумовлюються моделлю оптимального [еталонного] образу життя, який їй надає влада в її середовищі. Тут відсутня і ефективна комунікація з владою, адже вона одностороння і позбавлена реальної інтеракції – зворотного зв'язку з владою, – тобто, в суспільстві закритому людина формується за певним шаблоном і, навіть, якщо вона усвідомлює хибність такого, не має можливостей захистити або забезпечити власний інакший розвиток.

Утім, в глобальному відкритому інформаційному суспільстві завдяки комунікативним можливостям і розвитку інститутів громадянського суспільства, будь-яка політика перебуває під пильним спостереженням, переживанням, обговоренням. Помилки політиків очевидні за мить, як і будь-яке свавілля силових структур чи суддів. Але головне те, що система соціальних цінностей, в тому числі і компонентів, необхідних для розвитку, задекларована в ідеальних, вищих наддержавних структурах, які користуються довірою суспільства, якнайменше, через дійсний захист від свавілля влад. Тобто, не шаблони і традиції держав, а парадигма захисту основних цінностей – прав людини, стає ключовою, важливішою у картині світу сучасної людини, і застарілі механізми впливу на суспільство втрачають сенс.

⁷ Таким чином, політика виступає комплексом владних рішень, орієнтованих на забезпечення тих чинних потреб суспільства, в якому вона діє. Демократичне суспільство, в таких умовах, виступає, фактично, споживачем продукту – політичних рішень, які надає на його запит або очікування влада, що в демократичному суспільстві виступає носієм волісного народу (знову ж – суспільства!).

⁸ Визначення напрямів динаміки суспільства під впливом розвитку технологій та прискорення всіх форм соціальної взаємодії детально описані в працях «Шок майбутнього», «Третя хвиля», а реальне відставання будь-яких форм примусового впорядкування таких відносин – від політики до права – у спільній книзі Елвіна та Хайді Тоффлер «Революційне багатство».

Як не дивно, на тлі назрівання будь-яких соціальних негараздів, що обумовлюються, здебільшого, нехтування владами соціальними цінностями, невдала кримінально-правова політика виступає спусковим гачком революцій⁹.

Без акцентування уваги на позитивних чи то негативних наслідках революцій, важливо підкреслити, що *дійсні революції мають слугувати точками криз, що спонукають нові влади до перегляду помилкових парадигм, які не задовольняли запитів суспільства в системі інших політик, і намагалися б коригувати їх орієнтуючись на запит (буквально – попит) населення на зміни.*

Майже всі переламні етапи становлення сучасної державності давали поле можливості реалізації соціально очікуваного повороту кримінально-правової політики до очікувань суспільства, утім, революційні настрої каталізували переважно сегментарну криміналізацію/ декриміналізацію (та пеналізацію/депеналізацію), та дещо самі зазнали несуттєвих змін від часткової реалізації реформи кримінальної юстиції.¹⁰

Напевно, що на рівні необхідних стратегічних рішень, що мали б перетворити відстаючу у системі забезпечення соціальних цінностей кримінально-правову політику на ефективну, варто було б: 1) кардинально змінити доктрину кримінального права в контексті реалізації захисту основних визначених міжнародною спільнотою соціальних цінностей – гарантованих прав людини (зокрема, дотримання всіх гарантій, забезпечення належного кримінально-правового поводження, у т. ч. застосування компенсаторних механізмів), реформи кримінальної юстиції, у т. ч. розробки системи сучасних справедливих і адекватних покарань, тощо; 2) збудувати раціональну систему кримінально-правової комунікації і забезпечити належне надходження до суспільства повної і неупередженої інформації про підстави, характер і наслідки застосування кримінальної відповідальності і дійсну ефективність застосування Закону про кримінальну відповідальність до всіх осіб, які вчинили злочини. Утім, цього не відбувалося, хоча кожна з

⁹ В ретроспективі, майже всі революції, незалежно від ініціатив просування або джерел фінансування, починалися через невдалі тактичні дії кримінально-правових політик або свавілля влад в реалізації покарання за спротив політиці в цілому.

нових хвиль влади подівалася реалізувати наміри на очікувану гуманізацію кримінально-правової політики.

Дивно, але пояснення такому парадоксу знаходиться в царині економічної психології, а саме – у Теорії перспектив, яку у 1979 р. вперше, на альтернативу Теорії очікуваної корисності запропонували ізраїльські вчені – пізніше лауреати Нобелівської премії Даніель Канеман. Теорія перспектив базувалася на емпіричних даних спостережень за оцінкою корисності та втрат суб'єктами в умовах ризику. На відміну від попередніх ідеальних «стовпах» економічних теорій, в ній доводилось, що в умовах ризику, обираючи між двома непередбачуваними вірогідностями, людина схильна переоцінювати низькі вірогідності і недооцінювати високі. Тобто, виходячи з суб'єктивних особливостей, людина переважно, прийматиме не оптимальне з точки зору оптимальної чи очікуваної корисності рішення, а те рішення, в якому вона більше переконана.

Неабияку роль у такому випадку прийняття некорисних рішень відіграє нав'язлива парадигма-настанова «кризи», «системна криза», яка у системі мислення політиків, які приймають, на їхню думку, оптимальні рішення, на фрагментарної боротьби зі «зручним ворогом» (термін приведений за Н. Крісті) на кшталт боротьби з корупцією чи то відмиванням брудних коштів, призводить до втрати гнучкості і чутливості кримінально-правової політики щодо забезпечення реально потребуючих на захист у сьогоденному світі цінностей. До таких сьогодні слід відносити не лише досі уразливі для негативних впливів визнані світом права людини, а й необхідність актуалізація кримінально-правового поведіння при порушенні приватності, символічного капіталу, персональних даних, інформаційної безпеки в цілому.

Однак, докорінно міняти підходи кримінально-правової політики, змінюючи не лише КК, а й доктрину кримінального права в цілому – надто важка праця, яка вимагає переосмислення ролі кримінальної відповідальності. Але, з точки зору теорії перспектив такий шлях політики, які звикли оперувати в умовах «системної кризи» навряд

¹⁰ Навіть окремі тренди кримінально-правової політики на кшталт «протидії виборчим злочинам» (2004-2006) та [кримінально-правова] «протидія корупції» (2014 –до цього часу) виявилися більше лозунгами, ніж ефективними діями влади.

чи здатні будуть приймати рішення, без зміни системи мислення. Не виключено, що такі зміни зможе принести політика євроінтеграції.

Хоча, значно більше сподівань на нові покоління юристів, які «кризу» все ж таки будуть оцінювати як етап, на якому необхідно своєчасно приймати рішення про своєчасні зміни.